

İbn Şerîf *Yâdigâr* adlı eserinde Cerrâh Meḥmed'in risalesinden gerçekten yararlandı mı? Yazma eserlerin yayınlanmasıyla ilgili yöntembilgisel bir sorun üzerine*

Did Ibn Sherîf really make use of the treatise of Surgeon Meḥmed in his *Yadigâr*? On a methodological problem with the publication of manuscripts

Ahmet Acidumanⁱ, Nuray Güneşⁱⁱ

ⁱProf. Dr. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik AD., <https://orcid.org/0000-0003-2021-4471>

ⁱⁱDoktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Tıp Tarihi ve Etik Doktora Programı; Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Gülhane Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Deontoloji AD., <https://orcid.org/0000-0001-6450-373X>

ÖZ

Amaç: Cerrâh Meḥmed'in tıbbî risalesinin İbn Şerîf'in *Yâdigâr*'ındaki kaynaklardan biri olarak kullanılıp kullanılmadığının belirlenmesi ve bu bağlamda yazma eserlerin yayınlanması sırasında tenkitli metin hazırlanmasının önemine dikkat çekilmesidir.

Gereç ve Yöntem: Cerrâh Meḥmed'in İBB, Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_K0827_03'de yer alan tıbbî risalesi, İbn Şerîf'in *Yâdigâr*'ının Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği tarafından yayınlanan matbu nüshası ile *Yâdigâr*'ın farklı yazmaları incelenmiştir. Curcânî'nin *Yâd-gâr* ve *Ḥuffey 'Alâ'î* adlı eserlerinin ilgili bölümleri de gözden geçirilmiştir.

Bulgular: Cerrâh Meḥmed'in tıbbî risalesinin İbn Şerîf'in *Yâdigâr*'ının matbu baskısının ilgili bölümünde neredeyse birebir bulunduğu görülürken, *Yâdigâr*'ın daha erken dönem nüshalarında ise ilgili bölümün daha kısa ve farklı olduğu ve bu bölümün Curcânî'nin *Yâd-gâr*'ı ile *Ḥuffey 'Alâ'î*'deki bölümleriyle çok büyük benzerlik gösterdiği, bu bağlamda, Cerrâh Meḥmed'in, temelde İbn Şerîf'in *Yâdigâr*'ının ve indirekt olarak da Curcânî'nin *Yâd-gâr* adlı eserinin ilgili bölümlerinden yararlanmış ve risalesine muhtemelen bir başka kaynaktan/kaynaklardan alıntılanmış olduğu bölümü/bölümleri eklemiş olduğunu söylemek olanaklı görünmektedir. Ayrıca İbn Şerîf'in *Yâdigâr*'ının farklı müstensihlerce kopyalanırken, ikinci bir versiyonunun ortaya çıktığı ve bu versiyonda Cerrâh Meḥmed'in tıbbî risalesinin de ilgili bölüme eklenmiş olabileceği fark edilmektedir.

Sonuç: İbn Şerîf'in *Yâdigâr*'ını hazırlarken, ilgili bölümde Curcânî'nin *Yâd-gâr*'ının "Kırık, ezik ve eklem yerinden çıkması hakkında" başlıklı bölümünü çevirerek eserine aldığı, buna karşın *Yâdigâr*'ın *Topkapı Revan 1684* nüshasında, İbn Şerîf'in çevirdiği bu bölümün yerine, Cerrâh Meḥmed'in İbn Şerîf'in yazdıklarına çeşitli eklemelerle hazırladığı risaleye yer verilmiş olduğu görülmektedir. Bu bulgu da İbn Şerîf'in *Yâdigâr*'ının iki farklı versiyonunun olabileceğine işaret etmektedir. Bu nedenle yazma eserin mutlaka farklı nüshalarının göz önüne alınarak tenkitli bir metin hazırlanması ve yayımlanması büyük önem taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: İbn Şerîf, *Yâdigâr*, Cerrâh Meḥmed, Tıbbî risale, Curcânî, *Yâd-gâr*, *Ḥuffey 'Alâ'î*, Tıp tarihi

ABSTRACT

Object: To determine whether Surgeon Meḥmed's treatise on medicine is used as one of the sources in Ibn Sherîf's *Yadigâr* and to draw attention to the importance of preparing a critical edition during the publication of manuscripts.

Materials and Methods: Surgeon Meḥmed's treatise on medicine in İBB, Atatürk Library, OE_Yz_K0827_03, the printed copy of Ibn Sherîf's *Yadigâr* published by Merkezefendi Traditional Medicine Association and different manuscripts of *Yadigâr* were examined. The relevant parts of the works of Jurcânî named *Yâd-gâr* and *Khuffay 'Alâ'î* are also reviewed.

Results: Surgeon Meḥmed's treatise on medicine is almost exactly found in the relevant part of the printed edition of Ibn Sherîf's *Yadigâr*. On the other hand, in earlier manuscripts of *Yadigâr*, the relevant chapter is shorter and different, and this chapter is very similar to the chapters in *Yâd-gâr* and *Khuffay 'Alâ'î* of Jurjânî. In this context, it seems possible to say that Surgeon Meḥmed basically benefited from the relevant parts of Ibn Sherîf's *Yadigâr* and indirectly from Jurjânî's *Yâd-gâr*, and he probably added the chapter(s) that he had quoted from another source(s) to his treatise. It is also noticed that while Ibn Sherîf's *Yadigâr* was being copied by different scribes, a second version appeared, and in this version, Surgeon Meḥmed's treatise on medicine may have been added to the relevant section.

Conclusion: While preparing his *Yadigâr*, Ibn Sherîf translated the part of Jurjânî's *Yâd-gâr* titled "About the fracture, contusion and dislocated joint" into his work. On the other hand, in the manuscript of *Topkapı Revan 1684* of *Yadigâr*, it is seen that instead of the part translated by Ibn Sherîf, Surgeon Meḥmed's treatise prepared with various additions to Ibn Sherîf's writings was included. This finding indicates that there may be two different versions of Ibn Sherîf's *Yadigâr*. For this reason, it is of great importance to prepare and publish a critical edition by considering the different copies of the manuscript.

Keywords: Ibn Sherîf, *Yadigâr*, Surgeon Meḥmed, Booklet on medicine, Jurjânî, *Yâd-gâr*, *Khuffay 'Alâ'î*, History of medicine

* Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 2022;12(3): 551-564

DOI: 10.31020/mutfd.1147091

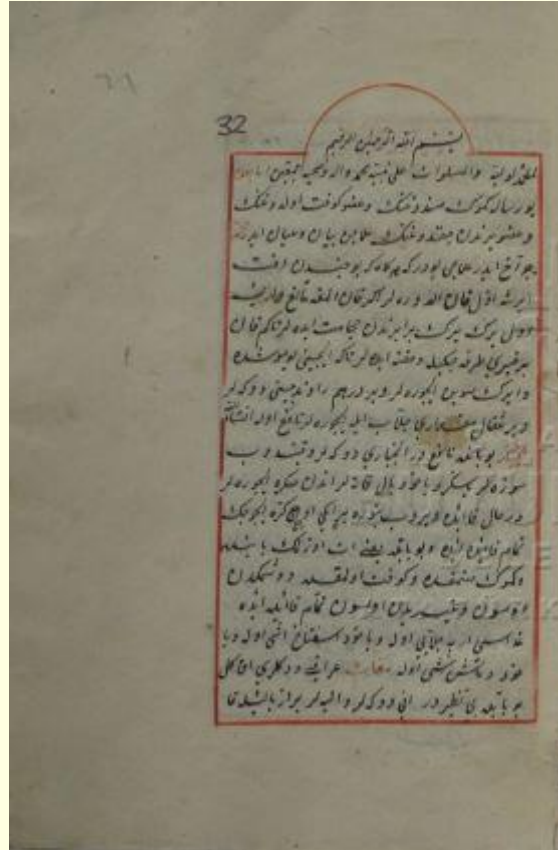
e-ISSN: 1309-8004, ISSN 1309-761X

Geliş Tarihi – Received: 22 Temmuz 2022; Kabul Tarihi - Accepted: 29 Ağustos 2022

İletişim - Correspondence Author: Ahmet Aciduman <aciduman@medicine.ankara.edu.tr>

Giriş

Bundan bir süre önce *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi* adlı eserin 1. Cildini incelerken, “Cerrah Mehmed (IX/XV. asır)” başlıklı bölümde, künyesi “Osman Ergin, nr. 827/3” olarak bildirilen “Tıbbı Dair Bir Risale” dikkatimi çekmişti.^{1*} Bunun üzerine İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler Bölümü, Osman Ergin Yazmaları, OE_Yz_K0827 kaydıyla yer alan yazmanın 3. bölümünde yer alan Cerrâh Muḥammed/Meḥemmed/Meḥmed’in Türkçe yazmış olduğu makaleye ulaşmış (**Şekil 1**),² ardından da metni hem eski Türkçe alfabe ile yazmış (**Ek-1**), hem de transliterasyonunu (**Ek-2**) hazırlamıştım. Cerrâh Meḥmed’in kim olabileceği araştırmalarını yaparken, adı geçen makalenin Nevzat Topal tarafından “Cerrah Mehmed’in tıbbı dair risalesi” başlığı ile 2019 yılında yayımlandığını görünce,³ biraz da hayal kırıklığı yaşayarak, makale üzerine olan çalışmalarına ara vermiştim.

Şekil 1. Cerrâh Muḥammed/Meḥemmed/Meḥmed’in İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, OE_Yz_K0827_03’de bulunan yazmasının başlangıç sayfası.²

Bu süreç içerisinde ve yukarıda adı geçen gelişmelerden bağımsız olarak Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Tıp Tarihi ve Etik Doktora Programında öğrenimini sürdüren ve danışmanlığını yürütmekte olduğum doktora öğrencimiz Nuray Güneş’in “Seyyid İsmâil Cürçânî’nin Yâdgâr der Dâniş-i Pezeşkî u Darûşinâsî Adlı Eserinin Türk Tıp Tarihindeki Yeri ve Yâdigâr-ı İbn Şerîf” başlıklı doktora tezi çalışmaları sürmekteydi. Bu çalışma sırasında Seyyid İsmâ’îl Curcânî (1042–1137)’nin *Yâd-gâr der Dâniş-i Pezeşkî u Darûşinâsî* adlı Farsça eserinin matbu olarak hazırlanmış tenkitli bir metni⁴ Nuray Güneş tarafından Türkçeye çevrilmekte ve bu metin ile İbn Şerîf’in Türkçe olarak yazdığı *Yâdigâr*’ının transliterasyonu ve sadeleştirilmesi

* *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi*’nde eser 15. yüzyıla tarihlenmiş olup, Cerrâh Meḥmed’in kim olabileceği ile ilgili olarak şu açıklama yer almaktadır: “Bu zatın ismi kitapta geçmekle beraber müellif olup olmadığı şüphelidir. Belki de bu zat Camâluddîn Muḥammed b. Muḥammed al-Aksarâî’nin *Hall al-Mûcaz* adlı kitabının Manisa, nr 1778’deki nüshasını 884/1479’da istinsah eden Cerrah-zade Mehmed ile aynı kişidir.”^{1,pp:68-9}

yapılarak matbu olarak yayınlanmış metni^{5,*} kullanılarak, her iki eser arasında karşılaştırmalar yapılmakta ve farklılıklar dipnotlarla gösterilmektedir. Nuray Güneş'in Seyyid İsmâ'îl Curcânî'nin *Yâd-gâr der Dâniş-i Pezeşkî u Darûşinâsî* adlı Farsça eserinin Türkçe çevirisi ile adı geçen eserin İbn Şerîf'in *Yâdigâr*'ı ile yaptığı karşılaştırmalar sonucu saptadığı farklılıkları içeren metni okurken çok ilginç bir bulgu dikkatimi çekti. Seyyid İsmâ'îl Curcânî'nin *Yâd-gâr der Dâniş-i Pezeşkî u Darûşinâsî* adlı eserinin Beşinci Bölümünün, Birinci Babında yer alan "Kırık, ezik ve eklem yerinden çıkması hakkındadır" başlıklı bölüm daha kısa iken, İbn Şerîf'in *Yâdigâr*'ında "Beşinci Bahş Kemük Sındugın Bir Uzuve Köft Oldugın ve Dahi Bir Uzuve Yerinden Çıkdugın Beyân İder" başlıklı bölüm çok daha uzun idi ve Cerrâh Mehmed'in tıbbı dair risâlesi neredeyse birebir bir şekilde İbn Şerîf'in *Yâdigâr*'ının bu bölümünde yer almaktaydı.

Saptanan bu bulgular bazı meşru soruları gündeme getirdi.

1. Cerrâh Mehmed tıbbı dair risalesini yazarken İbn Şerîf'in *Yâdigâr*'ından mı yararlanmıştı?
2. İbn Şerîf *Yâdigâr*'ını yazarken, Curcânî'nin eserinde nispeten kısa olan ilgili bölüme, Cerrâh Mehmed'in eserini mi eklemişti?
3. Ya da ne olabilir?

Öte yandan Nuray Güneş'in tezinin bulgular bölümünde yer alan karşılaştırmaları sonucunda İbn Şerîf'in *Yâdigâr*'ında bazı bölümlerde çok uzun eklemelerin bulunması dikkatimizi çeken bir başka bulgu olmuştur.

Bu nedenle konunun ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gündeme geldiğinden, öncelikle yukarıda yer alan sorulara yanıt bulunması amaçlanarak bu çalışma planlandı.

Gereç ve Yöntem

Bu çalışmada esas olarak Cerrâh Mehmed'in tıbbı dair risalesinin OE_Yz_K0827_03'de bulunan nüshası,² Seyyid İsmâ'îl Curcânî'nin *Yâd-gâr der Dâniş-i Pezeşkî u Darûşinâsî* adlı eserinin matbu bir nüshası,⁴ Seyyid İsmâ'îl Curcânî'nin *Huffey 'Alâ'î* adlı eserinin matbu bir nüshası⁶ ile adı geçen eserin *Ayasofya 3695* numaralı yazma nüshası,⁷ İbn Şerîf'in *Yâdigâr* adlı eserinin matbu nüshası (*Topkapı Revan 1684* nüshasının sadeleştirilmiş ve günümüz diline aktarılmış metni ve metnin transkripsiyonunu içermektedir)⁵ ile adı geçen eserin *MC_Yz_K0300*,⁸ *Fazıl Ahmet Paşa 989*,⁹ *Laleli 1651*,¹⁰ *Laleli 1652*,¹¹ *Laleli 1653*,¹² *Nuruosmaniye 3617*,¹³ *Hamidiye 1041*,¹⁴ *Ali Emiri Tıb 356*,¹⁵ *Ali Emiri Tıb 359*,¹⁶ *Yeni Cami 925*,¹⁷ *Kadızade Mehmed 353*,¹⁸ *Cerrahpaşa 155*¹⁹ ve *Haraçcioğlu 1121*²⁰ nüshaları incelenmiştir.

Cerrâh Mehmed'in tıbbı dair risalesi ile İbn Şerîf'in *Yâdigâr*'ının incelenen nüshalarındaki konumuz ile ilgili bölümleri incelenmiş ve *Fazıl Ahmet Paşa 989* nüshasının ilgili bölümünün transliterasyonu yapılmış (**Ek-3**); Seyyid İsmâ'îl Curcânî'nin *Yâd-gâr der Dâniş-i Pezeşkî u Darûşinâsî* ve *Huffey 'Alâ'î*'de yer alan konumuzla ilgili bölümler Farsçadan Türkçeye çevrilmiştir (**Ek-4 ve Ek-5**). Daha sonra üzerinde çalışılan bu bölümler birbirleriyle karşılaştırılmış ve elde edilen sonuçlar yazının Bulgular bölümünde sunulmuş ve Tartışma bölümünde değerlendirilmiştir.

Bulgular

1. Cerrâh Mehmed'in tıbbı dair risalesi ile İbn Şerîf'in *Yâdigâr*'ının *Topkapı Revan 1684*'ü (istinsahı 1687) esas alan matbu nüshasının "Beşinci Bahş Kemük Sındugın Bir Uzuve Köft Oldugın ve Dahi Bir Uzuve Yerinden Çıkdugın Beyân İder" başlıklı bölümü birbirine neredeyse aynı denecek düzeyde benzemektedir [**Karşılaştırma için bkz. Ek 1-2 ve Yâdigâr (2. Bs., İstanbul, 2017)**]. İbn Şerîf'in

* Kimin adına ve ne zaman yazıldığı konusunda tıp tarihçilerimiz arasında epey tartışma konusu olan *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* Prof. Dr. Altıntaş'ın bildirdiğine göre yaklaşık olarak 1425 yıllarında Timurtaş [ö. 1404] oğlu Umur Bey [ö. 1461] adına yazılmış olup eserin yazarı İbn Şerîf [XV. yy] hakkında da fazla bir bilgi bulunmamaktadır.⁵

Yâdigâr'ının *Hamidiye 1041, Ali Emiri Tıb 359, Nuruosmaniye 3617, Cerrahpaşa 155, Kadızade Mehmed 353, Yeni Cami 925 ve Haraçcioğlu 1121* nüshalarının da yukarıda adı geçen bölümleri *Yâdigâr*'ın matbu nüshası ile aynıdır.

2. İbn Şerîf'in *Yâdigâr*'ının *Fazıl Ahmed Paşa 989* [nüshada R 950/Haziran-Temmuz 1543 ve 957/1550-51 olarak iki ayrı istinsah tarihi yer almaktadır], *Ali Emiri Tıb 356, Laleli 1651, Laleli 1652 ve Laleli 1653* nüshalarında adı geçen bölümün, *Yâdigâr*'ın *Hamidiye 1041, Ali Emiri Tıb 359, Nuruosmaniye 3617, Cerrahpaşa 155, Kadızade Mehmed 353, Yeni Cami 925 ve Haraçcioğlu 1121* nüshaları ile matbu nüshadaki bölümünden çok daha kısa olduğu görülmektedir [**Karşılaştırma için bkz. Ek 3 ve Yâdigâr (2. Bs., İstanbul, 2017)**].
3. Seyyid İsmâ'îl Curcânî'nin *Yâdgâr der Dâniş-i Pezeşkî u Darûşinâsî* ve *Huffey 'Alâ'î*'deki konumuzla ilgili bölümlerin birbirleriyle nerdeyse aynı olduğu fark edilmektedir [**Karşılaştırma için bkz. Ek 4-5**].
4. İbn Şerîf'in *Yâdigâr*'ının *Fazıl Ahmed Paşa 989, Ali Emiri Tıb 356, Laleli 1651, Laleli 1652 ve Laleli 1653* nüshalarında adı geçen bölüm, Seyyid İsmâ'îl Curcânî'nin *Yâdgâr der Dâniş-i Pezeşkî u Darûşinâsî* ve *Huffey 'Alâ'î*'deki ilgili bölümlerle karşılaştırıldığında, İbn Şerîf'in *Yâdigâr*'ının ilgili bölümünün *Yâdgâr*'da yer alan bölümün çevirisi olduğunu söylemek mümkün görünmektedir [**Karşılaştırma için bkz. Ek 3-4-5**].
5. Cerrâh Mehmed'in tıbbı dair risalesini hazırlarken temelde, İbn Şerîf'in *Yâdigâr*'ındaki ilgili bölümden yararlandığını ve risalesine muhtemelen bir başka kaynaktan/kaynaklardan alıntılanmış olduğu bölümü/bölümleri eklediğini söylemek olanaklı görünmektedir [**Karşılaştırma için bkz. Ek 1-2-3-4**].

Tartışma

Eldeki bulgular ışığında aşağıdaki değerlendirmeleri yapmanın mümkün olabileceği görülmektedir.

İbn Şerîf'in *Yâdigâr*'ının kopyalarının iki ayrı versiyonu olduğu söylenebilir. Erken tarihli olduğu fark edilen nüshalarda yer alan bölümün daha kısa ve *Yâd-gâr*'ın çevirisi olması, bu nüshaların İbn Şerîf'in orijinal çevirisinden yararlanılarak kopyalandığının göstergesi olarak yorumlanabilir.

Zaman içerisinde İbn Şerîf'in *Yâdigâr*'ı farklı müstensihlerce istinsah edilirken, muhtemelen bir müstensihlin esere eklemeler yapmasıyla ikinci bir versiyonunun ortaya çıktığı –bu esnada Cerrâh Mehmed'in tıbbı dair risalesinin de ilgili bölüme eklenerek daha geniş bir bölüm oluşturulmuşolabileceği– ve bu nüshadan istinsah edilen nüshalarda da bu bölümün yer aldığı görüldüğünü söylemek mümkün olabilir.

Öte yandan transliterasyonu yapılarak yayınlanan *Yâdigâr*'ın matbu nüshasında Topkapı Sarayında yer alan *Revan 1684* nüshasının kullanıldığı ve bu transliterasyon basıma hazırlanırken, *Yâdigâr*'ın diğer nüshalarının da incelendiği bir tenkitli metin (edisyona kritik) oluşturulmaksızın doğrudan yayımlanmış olduğu görülmektedir.

Yukarıda bir bölüm bağlamında incelenmiş olmasına karşın, böyle bir durumun, bir başka deyişle eserin çevirisi ile kopyaları ve/veya eserin kopyaları arasındaki farkların belirlenmediği metinleri içeren bu ve benzeri eserler üzerine yapılan araştırmaların oldukça sıkıntılı durumlara ve sonuçlara neden olabileceğini söylemek çok da yanlış olmayacaktır.

Bu nedenle yazma eserler basıma hazırlanırken, eserin mutlaka farklı nüshalarının göz önüne alınması ve tenkitli bir metnin hazırlanarak yayımlanmasının büyük önem taşıdığı çok açıktır. Böylece, eser zaman içerisinde farklı müstensihler tarafından istinsah edilirken, bu müstensihler tarafından esere eklenmiş/çıkartılmış olan kısımlar fark edilebileceği gibi, eğer eser bir başka eserden tercüme edilmişse, karşılaştırmalar sırasında, eserin çevirisini yapan yazarın, çeviriyi yaparken esere eklemiş/çıkarmış

olduğu/olabileceği kısımların da farkına varılabilecektir. Sonuçta eserin hem çevirisi hem de çevirisinin kopyaları arasındaki farkların belirlenmesi mümkün olacak ve bu eserlerden yararlanılarak yapılan araştırmalar sırasında ortaya konabilecek yanlış yorumlara sebebiyet verilmemiş olacaktır.

Sonuç

Bu çalışma öncelikle İbn Şerīf'in *Yādigār'*ının iki farklı versiyonunun olabileceğini ortaya koymaktadır. İbn Şerīf eserini hazırlarken, ilgili bölümde Curcānī'nin *Yād-gār'*ının beşinci bölümünün birinci babında yer alan "Kırık, ezik ve eklemin yerinden çıkması hakkındadır" başlıklı bölümünü çevirerek eserine aldığı görülmektedir. *Ḥuffey 'Alā'ī'nin* beşinci makalesinde yer alan "Kemik kırılması, ezilmesi, sıkışması ve eklemlerin yerinden çıkması hakkında" başlıklı bölümün de *Yād-gār'*da yer alan bölümle çok büyük benzerlik gösterdiği de fark edilmektedir. Cerrāh Meḥmed'in tıbbı dair risalesini hazırlarken temelde, İbn Şerīf'in *Yādigār'*ının ilgili bölümünden yararlandığını ve risalesine muhtemelen bir başka kaynaktan/kaynaklardan alıntılanmış olduğu bölümü/bölmeleri eklediği söylenebilir. Öte yandan Topkapı *Revan 1684* yazmasını istinsah eden müstensih kopyaladığı nüshada, İbn Şerīf'in çevirdiği/yazdığı bölümün yerinde, İbn Şerīf'in yazdıklarına Cerrāh Meḥmed tarafından çeşitli eklemeler yapılarak hazırlanan risalenin yer almış olabileceği görülmektedir. Bu çalışma, yazma eserler basıma hazırlanırken, eserin mutlaka farklı nüshalarının göz önüne alınmasının ve tenkitli bir metnin hazırlanarak yayımlanmasının gerekliliğinin önemine de işaret etmektedir.

Bilgi

Çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Bu makale 8-11 Haziran 2022 tarihlerinde Antakya-Hatay'da düzenlenen XIV. Türk Tıp Tarihi Kongresi'nde sunulan sözlü bildiri temel alınarak hazırlanmıştır.

Araştırmacı Katkı Oranı Beyanı

Ahmet Aciduman: Fikir, tasarım, danışmanlık, veri toplama ve işleme, analiz ve yorum, kaynak taraması, makale yazımı, eleştirel inceleme.

Nuray Güneş: Veri toplama ve işleme, analiz ve yorum, kaynak taraması, makale yazımı, eleştirel inceleme.

Kaynaklar

- İhsanoğlu E, editör. Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi, I. Cilt. Hazırlayanlar: İhsanoğlu E, Şeşen R, Bekar MS, Gündüz G, Bulut V. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA); 2008.
- Muhammed Cerrahi. Tıbbı Dair Risale. İBB Atatürk Kitaplığı, Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar, Osman Ergin Yazmaları, OE_Yz_K0827_03.
- Topal N. Cerrah Meḥmed'in tıbbı dair risalesi. Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi 2019; (16):1-13.
- El-Curcānī, İsmā'īl b. el-Ḥasan b. Muḥammed b. Aḥmed el-Ḥuseynī. Yād-gār der Dāniş-i Pezeşki u Darüşināsi. Hazırlayan: Meḥdī Muḥaḳḳık. Tahrān: Tahrān ve McGill Üniversiteleri İslam Çalışmaları Enstitüsü; 2003.
- İbn-î Şerīf. Yādigār. Transkripsiyon: Sakin O, Okutan Y, Koçer D, Yıldız M, Sadeleştirme: Sakin O. 2. Baskı. İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği; 2017.
- El-Curcānī, İsmā'īl b. el-Ḥasan b. Muḥammed b. Aḥmed el-Ḥuseynī. Ḥuffey 'Alā'ī. Hazırlayan: Mahmoud Najm Abadi, Dr. Ali Akbar Velayati; 2003.
- Seyyid İsmā'īl Curcānī. Ḥuffey 'Alā'ī. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, no. 3695.
- İbn Şerīf. Yādigār. İBB Atatürk Kitaplığı, Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar, Muallim Cevdet Yazmaları, MC_Yz_K0300.
- İbn Şerīf. Yādigār. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fazıl Ahmet Paşa Koleksiyonu, no. 989.
- İbn Şerīf. Yādigār. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Laleli Koleksiyonu, no. 1651.
- İbn Şerīf. Yādigār. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Laleli Koleksiyonu, no. 1652.
- İbn Şerīf. Yādigār. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Laleli Koleksiyonu, no. 1653.
- İbn Şerīf. Yādigār. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, no. 3617.
- İbn Şerīf. Yādigār. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hamidiye Koleksiyonu, no. 1041.
- İbn Şerīf. Yādigār. İstanbul: Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Tıp, no. 356.
- İbn Şerīf. Yādigār. İstanbul: Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Tıp, no. 359.
- İbn Şerīf. Yādigār. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yeni Cami Koleksiyonu, no. 925.
- İbn Şerīf. Yādigār. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Kadızade Mehmed Efendi Koleksiyonu, no. 353.
- İbn Şerīf. Yādigār. İstanbul: Cerrahpaşa Tıp Tarihi Koleksiyonu, no. 155.
- İbn Şerīf. Yādigār. Bursa: İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Haraçcioğlu Koleksiyonu, no. 1121.

Ek-1. Cerrāh Muḥammed/Mehemmed/Mehmed'in İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, OE_Yz_K0827_03'de bulunan yazmasının yazarlarca gözden geçirilerek hazırlanmış metni.*

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

الحمد لو ليته والصلوات على نبيه محمد واله وصحبه اجمعين **أما بعده** بو رساله كموك صندوغنك و عضو كوفت اولدوغنوك و عضو يرندن جقدوغنك علاجن بيان و عيان ايدر **محمد** جراح[†] ايدر علاجی بودر که هر گاه که بو جنسدن افت ایرشه اول قان الدورلر اکر قان المغه مانع واریسه اول یرک یرک[‡] برابرندن حجامت ایدهلر تا کم قان بر غیري طرفه جکیله و حقنه ایدهلر تا که ایجینی یوموشده و ایرک صوبین ایجورهلر و بر درهم راوند چینی دوکهلر و بر مثقال مقداری جلاب ایله ایجورهلر نافع اوله انشاء الله **انجبار** بو باده[§] نافع در انجباری دوکهلر قیندوب سوزهلر یا سگر و یاخود بال قاتهلر اندن صکره ایجورهلر درحال فائده ویروب بتوره بر ایکی اوج کزه ایجوجک تمام فائده ایده و بو باده یعنی ات اولمک باینده و کموک صنمقده و کوفت اولمقده دوشمکدن اولسون و غیریدن اولسون تمام فائده ایده غداسی ارپه جلابی اوله و یاخود اسفناخ اشی اوله و یاخود و ماش اشی اوله **مغاث** عراقی ددکری اق کل بو باده پی نظیردر انی دوکهلر و الیهلر براز بالیله [32a] قارشدورب بر قاج صباخ ییهلر براز اون بلاماجنه قارشدورب اول یرانک اغزینه یاقی ایدهلر کرک ات اوللمش اولسون کرک کموک اوامش اولسون ایکی کونده صحت ویره مجزبدور **نوع آخر** صو کنارنده کوپرتکن دیدکری اوت که قرغه صابونی دیرلر پیراغن اول صنان کموک اوزرینه صاره قویهلر کموک یرینه قودقدن صکره اوج کونده بتوره و اکر ذکر اولنان اوتک کوکئی دوکهلر بالیله قارشدورهلر کموک اوامش کئی یه دیورهلر ایکی اوج کونده بتوره **جده** دکزنده بر جانورجک اولور بالی کبی در اول بالی دکیز ایجنده فوته ایله اولرلر ادی جمله در ظرفه قویهلر درحال** قره صو اولور مرگب شکلو یرامز اغر رایخه لی در اما بر مقدار بالی قوخسینه بکزر کتابلرده اکا ماء الجمه دیرلر عجایبدندر بر کشنک ایاغی اووانسه اول ماء الجمه دن ایکی چکرک مقداری ایجسه لحظ واخدهده اول کموک بته مجزبدر تکرار و تکرار تجریبه اولنمشدر و کیجک بر تاوغک کموکئی صیرلر ینه قویب صرارلر اول تاوغک اغزینه ایکی قطره ماء الجمه قویهلر تاوغی یره صالو ویرهلر صاغ و سالم اولوب سکرده تکرار تجریبه اولنمشدر جددهده و هندوستانده مشهور در و بر غریبه [32b] نسنه داخی که قوزغون یوروسنک ایاغن اووادهلر و یوواسنده قویب کیده ایرته سی کنه وارالر یواده بر قرا طاش بولالر اول قوزغن یوروسنک ایاغی بتمش اوله تکرر تعالی قدرتیله اول طاشی الهلر صقلیهلر هر کموککه کموک صهنسه اول طاشی باغلیهلر و یاخود اول اووان کموک یاننده قویهلر اوج کون مقداری بیله طوره طاشی کیده رهلر اول کموک بتمش اوله باذن الله تعالی و بر غریب حکمت بر درلی داخی صنمش کموک بتورر شویله که مثلا بر کمسنه نك بر عضوی صهنسه و یاخود جوروسه و یاخود اکر^{††} بتسه عروسی ماء قینادوب اوج کون ایجکم ایله تکرر فرمانیله اول اکر ی بتن کمک سوکله ینه طوغری بته مجزبدر کول ایجنده بطاقلوجه صولی یرده بتر تورکیجه اولمه دیدکری اوتدور چام پزی کبی پیراقلری اولور ات انی سور اته ویرلر ادم بوینجه اوزانور ایچی قووق اولور بوداقلری اولمز قرغو شکلنده اوزانور کوکی صجلو اولور بعینه چتک اوتی کوکی کبی بتر لیکن رنکنده بکزمز سزاب رنکی قوی یشل اولور و بونک رنکی اجوق فستقی رنکده اولور و رایخده بکزمز و هیئنده بکزر شکر رنک اق اولور بعض کشیلر صاریلق اوتی دیرلر یرقانه اوررلر غایت مفید اولور [33a] پیراغی ایریک اولور سزاب کبی یومشق اولمز و بو اوت ایکی نوعدر بری اولدر که ذکر اولندی بریسی داخی بایرلرده یوموشق یرلرده بتر اول دخی بعینه پیراقد و ججکده بوکه بکزر لیکن پیراغی براز کوجورک اولور قوری یرده بتر کوکی اول کنک کوکنه بکزر بعینه رنکده اجوق صارو اولور اولکنک کوکی چتک اوتی رسمنده بتر همان صجاج اولور صجقدن غیری کوکینک اوزانمسی و بوداغی اولماز بو قورو یرده بتن اوزون صجقلو اولور و صجاجی اراسنده صرجه برمق قدری اکر ی بوکری اوزانور صارولق ایچون قیندوب ایچروب اون ایکی یللق یرقانی کیدرور بوکا ماء میران رومی دیرلر صجغنی کیده رلر و کوکینی بجاغیله صویرلر ماء میران اولور استعمال تخملری رازیانه^{‡‡} تخمندن کوجورک اولور خلال تخم شکلوجه اولور اکر معدیه اغری ایرشیجک اولورسه سکنجیبینی ساده ویرهلر بعده کهربایله و بسدله هر برندن بوجوق مثقال اوله و المای الالر و کلابیله بشوره لر اللی درهم بو کلابیله بشمش المادن و اون درهم قزل کول و بش درهم مصطکی و بش درهم سنبل و بر درهم سرو قوزالاغی و بر درهم صبر بونلری دق سحق اتدکدن صکره الیهلر سیکرلوجه پیراق صوی ایله قرشدورب معدا اوزرینه یقی ایدوب بغلیهلر و اکر اغری [33b] جکره ایرشه قزل کول و راوند جینی الالر هر برندن اونر درهم و یونمش لوک و طباشیر هر برندن بشر درهم دوکهلر سکنجیبین ساده ایله اق صندل و قزل صندل و قزل کول و بنفشه قوری اوله هر برندن بشر درهم و ارپه اونی اوج درهم و زعفران بر درهم و کافوری بجوق درهم کلابیله و کل یاغیله قرشدورهلر جکر اوستنه یقو ایدهلر و اکر حرارت^{§§} از اوله قیزل کول

* Metinde kırmızı renkle yazılmış yerler orijinal metinde de kırmızı renkle yazılmıştır.

† Orijinal metinde "جراح" olarak yazılmıştır.

‡ "یرک یرک" kelimelerinden birisinin fazla olduğu düşünülmektedir.

§ Orijinal metinde "باده" olarak yazılmıştır.

** Orijinal metinde "درخال" olarak yazılmıştır.

†† Orijinal metinde "اکر" olarak yazılmıştır.

‡‡ Orijinal metinde "رازیخانه" olarak yazılmıştır.

§§ Orijinal metinde "حرارت" olarak yazılmıştır.

بش درهم اللالر مصطكى و دار جينى و سنبلى هر برندن ايكي شر درهم و مرسين ييراغى اوج درهم لادين ايكي درهم و ياسمين ياغى ايچنده لادنى ازهرل ادويه لرى قرشدوره لرى يقى ايده لى تمام فائده ايده اما كموك اووانمسى و بر اندام يرندن جقماغك علاجى بودر كه كموكى يرينه قويب ايو اوزلوعيله صارمقدر و جيقوغى اوزلوعيله يرينه كتورمكدر تا كم زياده اغرى حاصل اولميه نوع آخر و بر عضو كوفت اولسه كل ياغينى دورته لى شوييله كم جرب* ايله اوج كون بغليه لى اكجاجوق اوج كون جزميه لى دوره لى اوج كندن صكره جوزهرل ينه ياغسز[†] قورى بز ايله صارالر تا اسى اولميه و شيشميه و يقو ايده لى اما صارماشق اوتندن يقى ايده لى و ياش مرسين صويندن برز اصله ده لى و اول يرون اوزرينه قيوب [34a] بغليه لى و بزى ايكي اوج كره دكشدره لى اكر كوفت سكر اوزرنده واقع اولسه يقويى نركس ياغيله و سوسن[‡] ياغيله ايده لى اول شراب ايله تر ايده لى ياغله قرشدوره لى و دوراق اوتى ياغى و يا پپاديه ياغى و سزاب ياغى بونلردن اسى طمزوره لى اما صنمق ايچون اولان اوتلرى بو نوعدن دوزه لى مغائى عراقى ماش مقشر هر برندن اونر ديرهم و صبر و مر صافى و اق خطمى و اققيا هر برندن بشر درهم و كيلى ارمنى يكرمى درهم بونلرى دوكه لى يمرطه[§] آغيله قرشدوره لى انجبار يقوسى دى عنایت ايدر يمرط^{**} آغيله يقو ايده لى و هم قيندوب طاطلو قاتوب ايجوره لى تا كه نافع اوله و اكر اسى رك نسنه اولورسه مرزكوش كى و اندور كى و سرو قوزالاغين و اكليل داخى دوكه لى و اول اوتلر ايله قرشدوره لى يقو ايده لى بعون الله شفا بوله الله اعلم [بالصواب] [34b]»²

* Orijinal metinde "جَب" olarak yazılıdır.

† Orijinal metinde "يارغسز" olarak yazılıdır.

‡ Orijinal metinde "منوسن" olarak yazılıdır.

§ Orijinal metinde "يمرط" olarak yazılıdır.

** Orijinal metinde "يمرط" olarak yazılıdır.

Ek-2. Cerrāh Muḥammed/Meḥmed/Meḥmed'in İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, OE_Yz_K0827_03'de bulunan yazmasının yazarlarca hazırlanmış transliterasyonu.*

“¹Bi'smi'llahi'r-rahmāni'r-rahīm

²Elḥamdu li-veliyiḥi ve'ş-şalavātu 'alā nebiyyiḥi Muḥammedin ve āliḥi ve şaḥbiḥi ecmā'in **ammā ba'dehu** ³bu risāle kemük şınduḡınıñ 'uzv küft olduḡınıñ ⁴ve 'uzv yerinden çıkdıḡınıñ 'ilācın beyān ve 'ayān ider **Muḥammed** ⁵cerrāḥ eydür 'ilācı budur ki her gāḥ ki bu cinsden āfet ⁶irişe evvel ḡan alduralar eger ḡan almaḡa māni' var-ısa ⁷ol yerüñ berāberinden ḡacāmet ideler tā kim ḡan ⁸bir ḡayrī ḡarafa cekile ve ḡuḡne ideler tā ki icini yumuşada ⁹ve irik şuyın içürel ve bir dirhem rāvend-i çinī dögeler ¹⁰ve bir miskāl miqdāri cüllāb ile içürel nāfi' ola inşā Allah ¹¹**encibār** bu bābda nāfi'dür encibārī dögeler ḡaynadub ¹²süzeler ya sukker ve yāḡūd bal ḡatalar andan şoñra icürel ¹³derḡāl fā'ide virüb bitüre bir iki üç kerre icücek ¹⁴tamām fā'ide ide ve bu bābda ya'nī et üzölmek bābında ¹⁵ve kemük şınmaḡda ve küft olmaḡda düşmekden ¹⁶olsun ḡayrīdan olsun tamām fā'ide ide ¹⁷ḡidāsı arpa cüllābı ola ve yāḡūd isfānāḡ aşı ola ve yā¹⁸ḡūd ve māş aşı ola **meḡās-ı** 'irāḡi didikleri aḡ gül ¹⁹bu bābda bī-naḡirdür anı dögeler ve eleyeler biraz bal-ıla [32a] ¹ḡarışdurub bir ḡac şabāḡ yeyeler biraz un bulamacına ²ḡarışdurub ol yaranuñ aḡzına yaḡı ideler gerek ³et üzölmüş olsun gerek kemük uvanmış olsun ⁴iki günde şıḡḡat vire mücerrebdür **nev'-i āḡer** şu kenārında köpürtgen ⁵didikleri ot ki ḡarḡa şābūni dirler yapraḡın ol ⁶şınan kemük üzerine şara ḡoyalar kemüḡi yerine ḡoduḡdan ⁷şoñra üç günde bitüre ve eger zıkr olunan otuñ kökünü dögeler bal-ıla ḡarışduralar kemüḡi uvalanmış kişiy e yedü'reler iki üç günde bitüre **Cidde** deñizinde bir cānvercik ¹⁰olur balıḡ gibidür ol balıḡı deñiz icinde fūta ile avlarlar ¹¹adı cümmeledür zarfa ḡoyalar derḡāl ḡara şu olur mürekkeb şekillü ¹²yaramaz aḡır rāyiḡalıdır ammā bir miqdār balıḡ ḡoḡusına beñzer kitāblar¹³da aña mā'ül-cemme dirler 'acāyibdendür bir kişinüñ ayaḡı uvanısa ¹⁴ol mā'ül-cemmeden iki çekirdek miqdāri icse lāḡz-ı vāḡidede ¹⁵ol kemük bite mücerrebdür tekrār ve tekrār tecrībe olunmuşdur ¹⁶ve kicik bir tavuḡun kemüḡini şıyırılar yine ḡoyub şararlar ¹⁷ol tavuḡuñ aḡzına iki ḡatḡe mā'ül-cemme ḡoyalar tavuḡı yere ¹⁸şaluvireler şaḡ ve sālīm olub segirde tekrār tecrībe ⁹olunmuşdur Cidde'de ve Hindüstan'da meşḡurdur ve bir ḡarībe [32b] ¹nesne daḡı ki ḡuzḡun yavrusunuñ ayaḡın uvadalar ²ve yuvasında ḡoyub gide irtesi güne varalar yuvada bir ḡara ḡaş ³bulalar ol ḡuzḡun yavrusunuñ ayaḡı bitmiş ola Tañrı te'ālā ⁴ḡudretiyle ol ḡaşı alalar şaklayalar her kemük-ki kemüḡe şınısa ol ⁵ḡaşı bağlayalar ve yāḡūd ol uvanan kemüḡüñ yanında ḡoyalar ⁶üç gün miqdāri bile ḡura ḡaşı gidereler ol kemük ⁷bitmiş ola bi-izni-llāḡi te'ālā ve bir ḡarīb ḡikmet bir dürli ⁸daḡı şınmış kemüḡi bitürür şöyle ki meşelā bir kimesnenüñ bir 'uzvı ⁹şınısa ve yāḡūd cürüse ve yāḡūd egri bitse ¹⁰'arūsī mā' ḡaynadub üç gün icmek ile Tañrı fermāniyla ¹¹ol egri biten kemük sevkle yine ḡoḡrı bite mücerrebdür göl içinde ¹²baḡāḡluca şulı yerde biter Türkīce ölme didikleri otdur ¹³çam perri gibi yapraḡları olur at anı sever ata virirler ¹⁴ādem boyunca uzanur ici ḡovuḡ olur budaḡları olmaz ¹⁵ḡarḡu şeklinde uzanur köki şaclu olur bi-'ayniḡi çetük otı ¹⁶köki gibi biter līkin renginde beñzemez sezāb rengi ḡoyı yaşı ¹⁷olur ve bunuñ rengi acuk fustuḡı rengde olur ve rāyiḡa¹⁸da beñzemez ve hey'etde beñzer şeker-reng aḡ olur ba'z kişiler ¹⁸şarıḡlık otı dirler yereḡāna ururlar ḡāyet müfid olur [33a] ¹yapraḡı irerek olur sezāb gibi yumuşak olmaz ve bu ot ²iki nev'dür biri oldur ki zıkr olundu birisi daḡı bayırlarda ³yumuşak yirlerde biter ol daḡı bi-'ayniḡi yapraḡda ve cicekde buña beñzer ⁴līkin yapraḡı biraz kücürecek olur ḡuru yerde biter köki evvel⁵kinüñ kökine benzer bi-'ayniḡi rengde acuk şaru olur evvelkinüñ ⁶köki cetük otı resminde biter hemān şacaḡ olur şacaḡdan ⁷ḡayrī kökinüñ uzanması ve budaḡı olmaz bu ḡuru yerde ⁸biten uzun şacaḡlı olur ve şacaḡı arasında şırca barmaḡ ⁹ḡadarı egri büḡri uzanur şaruluḡ için ḡaynadub ¹⁰icürüb on iki yıllık yereḡāni giderür buña mā'-i mīrān-ı ¹¹rūmī dirler şacaḡını giderürler ve kökini bıçaḡıla şoyarlar mā'-i mīrān ¹²olur isti'māl-i toḡmları rāziyāne toḡmından kücürecek olur ḡilāl ¹³toḡm şekillüce olur eger mi'deye aḡrı irişıcek olursa ¹⁴sikencübini sāde vireler ba'dehu kehrubā-y-ıla ve bussedle her birinden ¹⁵bucuk mişḡāl ola ve elmayı alalar ve güllāb-ıla bişüreler elli dirhem ¹⁶bu güllāb-ıla bişmiş elmadan ve on dirhem kızıl gül ve beş dirhem ¹⁷maşḡakī ve beş dirhem sünbül ve bir dirhem serv ḡozalaḡı ve bir dirhem ¹⁸şabr bunları daḡḡ-ı saḡḡ itdükden şoñra eleyeler siñirlüce yapraḡ şuyı ¹⁹ile ḡarışdurub mi'de üzerine yaḡı idüb bağlayalar ve eger aḡrı [33b] ¹cigere irişe kızıl gül ve rāvend-i cīnī alalar her birinden onar dirhem ²ve yunmuş lük ve ḡabāşir her birinden beşer dirhem

* Metinde kırmızı renkle yazılmış yerler orijinal metinde de kırmızı renkle yazılmıştır.

dögeler ³sikencübîn-i sâde ile aq şandal ve kızıl şandal ve kızıl gül ⁴ve benefşe qurı ola her birinden beşer dirhem ve arba unı üç ⁵dirhem ve za'ferân bir dirhem ve kâfūrî bucuq dirhem güllâb-ıla ve gül ⁶yağıyla qarışduralar ciger üstine yaqu ideler ve eger harâret ⁷az ola kızıl gül beş dirhem alalar maştakî ve dâr-ı cînî ve sünbülî ⁸her birinden ikişer dirhem ve mersîn yaprağı üç dirhem lâdîn ⁹iki dirhem ve yâsemîn yağı icinde lâdeni ezeler edviye¹⁰leri qarışdurular yağı ideler tamâm fâ'ide ide ammâ kemük ¹¹uvanması ve bir endâm yerinden çıkmagun ilâcı budur ki ¹²kemügi yerine koyub eyü uzluğ-ıla şarmaqdur ve çıquğı ¹³uzluğ-ıla yerine getürmekdür tâ kim ziyâde ağır hâşıl ¹⁴olmaya nev'-i âher ve bir 'uzv küft olsa gül yağını dürteler ¹⁵şöyle kim cerb ile üç gün bağlayalar añulcacuq üç ¹⁶gün cözmeyeler duralar üç günden soñra cözeler yine yağsız ¹⁷qurı bez ile şaralar tâ issi olmaya ve şişmeye ve ¹⁸yaqu ideler ammâ şarmaşuq otından yağı ideler ve yaş mersîn ¹⁹şuyından birez ısladalar ve ol yerün üzerine [34a] ¹koyub bağlayalar ve bezi iki üç kerre degüşdüreler eger küft ²siñir üzerinde vâki' olsa yaquyı nergis yağıyla ve süsen ³yağıyla ideler ol şarâb ile ter ideler yağla qarışduralar ⁴ve duraq otı yağı veyâ papâdyâ yağı ve sezâb yağı ⁵bunlardan issi tamzuralar ammâ şınmaq icün olan otları ⁶bu nev'den düzeler meğâsi 'ırâkî mâş-ı muqaşşer her birinden onar ⁷dirhem ve şabr ve mürr-i şâfi ve aq haţmî ve akaqıyâ her birinden ⁸beşer dirhem ve gîli Ermenî yigirmi dirhem bunları dögeler yumurta ⁹ağıyla qarışduralar encibâr yakusı dağı inâyet ider yumurta ¹⁰ağıyla yaqu ideler ve hem kaynadub taţlu katub içüreler ¹¹tâ ki nâfi' ola ve eger issirek nesne olursa merzengüş gibi ¹²ve anduz gibi ve serv kozalağın ¹³ve iklîl dağı dögeler ve ol ¹⁴otlar ile qarışduralar ¹⁵yaqu ideler bi-'avni-¹⁶İlâhi şifâ bula ¹⁷Allahu a'lem [bi'ş-şavâb] [34b]"²

Ek-3 İbn Şerīf'in *Yādigār*'ının *Fazıl Ahmet Paşa 989* nüshasındaki “beşinci bahş kemük şınmaḳdadur beyān ider ve bir ‘uzv küft olduḡın beyān ider ve daḡı bir ‘uzuv yirinden çıḑduḡın beyān ider” başlıklı bölümünün yazarlarca hazırlanmış transliterasyonu.*

“¹¹Beşinci bahş kemük ¹²şınmaḳdadur beyān ider ve bir ‘uzv küft olduḡın beyān ider ve ¹³daḡı bir ‘uzuv yirinden çıḑduḡın beyān ider ‘ilāc her gāh ki bu cinsden [237a] ¹āfet iriše derḡāl eger mani’ olmayacaḑ olursa ḑan alduralar ve eger māni’ ²olacaḑ olursa berāberinden ol yirūñ ḡacāmet ideler ta kim ḑan bir ḡayrı ³ḡarafa çekile ve ḡuḑne-y-ile içini yumuşadalar veyā erük şuyın içüreler içi ⁴yumuşana ve rīvend-i çinī dögeler bir direm veyā bir mişḑāl ḑadarı cüllāb-ıla vireler ⁵içe nāfi’ ola ve encibār bu bābda ḡāyet nāfi’dür encibārı dögeler ḑaynadalar ⁶süzeler şeker ḑatalar yā bal ḑatalar içüreler derḡāl bitürüb fāyide ide yā bir ⁷kez veyā iki kez veyā üç kez içmekde ḡōş ola zahmeti gide şöyle-kim ⁸bu bābda ya’nī üzölmekde ve kemük uvanmaḑda ve küft olmaḑda gerekse düşmekden olsun gerekse ḑarbdan olsun elbetde fāyide ider ve kerāmet ¹⁰vardur ‘acāyibdür ḡidāsi cevāv veyā isfināḡ veyā māş aşın vireler ¹¹bādem yaḡı-y-la bişmiş ola eger ma’deye aḡrı irse sikencubīn sāde ¹²vireler kehrubā-y-ıla bused-ile her birinden bucuḑ mişḑāl ola ve alalar alma’ı içini ¹³arıdalar eşekin gidereler güllāb-ıla bişüreler elli direm bu güllāb-ıla bişmiş almadan [237b] ¹ve on direm kızıl gül ve biş direm maşḑaḑı ve biş direm aḑāḑiyā ve biş direm ²mersīn yapraḡı ve biş direm sūnböl ve bir direm servi ḑozaḡı ve bir direm za’ferān ³ve bir direm şabr bunları dögeler eleyeler siñirli yaprak şuyı-y-la ḑarışduralar ⁴ma’dē üzerine yaḑu idüb baḡlayalar ve eger aḡrısı cigere irišecek olursa ⁵alalar kızıl büye ve rīvend-i çinī her birinden on direm yumuş gil ḑabaşır ⁶her birinden biş direm dögeler eleyeler şerbet iki direm sikencubīn sāde-y-ile ⁷ve daḡı āḑ şandal ve kızıl gül ve ḑuru benefşe her birinden biş direm arpa ⁸on üç direm za’ferān bir direm kāfūr bucuḑ direm güllāb-ıla ve gül yaḡı-y-la ḑarışdu’ralar ciger üzerine yaḑu ideler ve eger az olursa kızıl gül biş direm maşḑaḑı ¹⁰sūnböl dār-çinī her birinden iki direm mersīn yapraḡı üç direm lādēn ¹¹iki direm lādēni yāsemīn yaḡında ezeler edviyyeleri ḑarışduralar ammā kemük ¹²uvanıḡını ve bir endām yirinden çıḑmaḑ ‘ilāc kemüḡi yirine ḑoyub eyü uzlu¹³ḡıla şarmaḑdur ve çıḑmışa uzluḡıla çeküb yirine ḑomaḑdur tā kim ziyāde aḡrı [238a] ¹ḡāşıl olmaya ve bir ‘uzv küft olsa gül yaḡın dürteler şöyle kim cerb ²ola yaḡ-ıla üç gün baḡlayalar añılluḡ-ıla ḑura çözmeyeler üç günden ³şoñra çözelere gine yaḡsuz biz-ile ḑurula şaralar ta issi olmaya ve şişmeye ⁴ve yaḑu ideler māş unından veyā mersīn şuyından bizi yaş ideler ⁵ve ol yire ḑoyalar baḡlayalar ḑatı muḡkem baḡlamayalar ve bizi iki üç kerret deḡşüreler ⁶ve eger küft siñir üzerine vāḑi’ olsa yaḑu nerges yaḡı-y-la ve sūsen ⁷yaḡı-y-la ideler evvel şarāb-ıla ter ideler andan yaḡ-ıla ḑarışduralar ve ḑuraḡ ⁸otı yaḡı ve bābādiya yaḡı ḑarşu bunlardan issi idüb ḑamzuralar ammā şınuḑ ⁹otların bu nev’dēn düzeler miḡāş-ı ‘irāḑi ve māş-ı[†] muḑaşşer her birinden ¹⁰on direm cirm-i şāfi ve aḑ ḡaḑmī ve aḑāḑiyā her birinden biş direm ¹¹gil-i Ermenī yigirmi dirhem dögeler yumurda aḡı-y-la ḑarışduralar yaḑu ideler encibār ¹²yaḑusı daḡı ḡāyet hem yaḑu ideler hem yumurda aḡı-y-la hem ḑaynadub ḑatlu ¹³ḑatub içüreler nāfi’ ola ve eger issirek nesne gerek olursa merzengüş [238b] ¹ve ikli’l-melik ve anzerūt ve servi yapraḡı dögeler eleyeler ve ol otlar-ıla ²ḑarışduralar yaḑu ideler ve eger baḡlamaḑdan aḡrı peydā olursa baḡı çözelere ³ḑoyalar diñlene ve nāziklik-ile gine baḡlayalar ta kim rāḡat olub incinmeye [239a]”⁹

* Metinde kırmızı renkle yazılmış yerler orijinal metinde de kırmızı renkle yazılmıştır. Kelimelerin okunuşunda müstensihin harekelemesine baḡlı kalınmıştır.

† Orijinal metinde “mā” olarak yazılmıştır.

Ek-4. Seyyid İsmā'īl Curcānī'nin *Yād-gār der Dāniş-i Pezeškī u Darūşināsī* adlı eserinin Mehdī Muḥaqqīk tarafından hazırlanmış olan matbu metninde "Beşinci Bahş Süs ve Zehir İlaçları Hakkındadır. Bu bölüm 3 babdır. Birinci Bab: Kırık, ezik ve eklemin yerinden çıkması hakkındadır" başlıklı bölümünün Farsça metni ve Türkçe çevirisi.

«بخش پنجم در زینت و علاج زهرهاست و این سه باب است.

باب اول- در شکستگی و کوفتگی و بیرون آمدن مفصل از جای خویش.

هرگاه که از این نوع آفتی رسد در حال رگ باید زد و بر آن جایگاه به محجمه برنهدن و خون را به جانب دیگر کشیدن و طبع را به حقنه نرم باید کردن یا به آب میوه و مترودیطوس و جوز را دادن دو دانگ یا نیم درم ریوند چینی اندر جلاب حل کنند و بدهند. غذا کشکاب و ماش مقشّر و اسفاناخ به روغن بادام اگر الم به معده رسد شربت سکنجین ساده دهند با کهریا و بسد هر یکی نیم مثقال و بگیرند سیب میانه پاک کرده و در گلاب پخته پنجاه درم، گل سرخ ده درم، مصطکی و اقاویا و برگ مورد و سنبل از هر یکی پنج درم، جوز سبز و زعفران و صبر از هر یکی یک درم به آب لسان الحمل بسرشند و بر معده نهند و اگر الم به جگر رسد بگیرند روناس که به تازی فوه گویند و ریوند چینی از هر یکی ده درم، گل مغسول و طباشیر از هر یکی پنج درم، بکوبند و بپزند، شربت دو درم با سکنجین ساده و بگیرند صندل سپید و گل سرخ و بنفشه خشک از هر یکی پنج درم، آرد جو سه درم، زعفران یک درم، کافور نیم درم دانگ به گلاب و روغن گل بسرشند و بر جگر نهند و ببندند و اگر جراحت کمتر بود بگیرند گل سرخ پنج درم، مصطکی و سنبل و دارچینی از هر یکی دو درم، برگ مورد سه درم، لادن دو درم، لادن را اندر روغن خیری حل کنند و داروها بدان بسرشند و طلا کنند.

اما شکستن استخوان و بیرون آمدن اندامی از جای خویشتن. علاج آن کشیدن است چندانکه به جای باز شود و راست گردد لیکن کشیدن به رفق باید چنانکه درد تولد نکند و آزرده شده عضوی را به روغن گل چرب کنند و برگ مورد کوفته و بیخته بر وی پاشند و ببندند و سه روز نگشایند و به خرقة خشک بپایند بست تا گرم شود و آماس نگیرد و ضامادی سازند و از آرد ماش و آرد مورد تر و خرقة بدان تر کنند و سرد کنند و ببندند و نیز سخت بپایند بست و خرقة سه چهار بار ببیش نباید گردانید و اگر آسیب بر عصب افتاده باشد ضمامد به روغن نرگس و روغن سوسن بسرشند و روغن شبت گرم کرده پیوسته بر می چکانند و روغن بابونه و روغن سداب کرده داروهای شکستگی از این گونه سازند. بگیرند مقل و ماش مقشّر از هر یکی ده درم، صبر و مرصافی و خطمی و سیسنبر و اقاویا از هر یکی پنج درم، گل ارمنی بیست درم، کوفته و بیخته به سپیده خایه مرغ بسرشند و به کار دارند و اگر چیزی گرمتر باید مرزنگوش و اکلیل الملک و راسن و برگ سرو با آن داروها بیامیزند و اگر از بستن دردی پدید آید بکشایند و آسایش دهند و بار دیگر ببندند.»^{4, pp:197-9}

"Beşinci Bahş Süs ve zehir ilaçları hakkındadır. Bu bölüm 3 babdır.

Birinci Bab: Kırık, ezik ve eklemin yerinden çıkması hakkındadır.

Her ne zaman böyle bir afet meydana gelirse hemen kan alınmalıdır ve o yere hacamat kupası koymak ve kanı diğer tarafa çekmek, tabiatı lavmanla veya meyve suyu, metrûditûs ve iki dang ceviz vererek yumuşatmak gerekir veya yarım dirhem Çin ravendini gül suyunda eritip vermelidir. Gıda [olarak] keşkâb ve kabuksuz maş fasulyesi ve ispanak badem yağı ile [versinler]. Eğer ağrı mideye ulaşırsa sade sirkengubîn şerbeti ile birlikte yarımşar miskal kehribar ve mercan versinler. Elmayı alıp içini temizlesinler ve gül suyunda pişirsinler 50 dirhem, kırmızı gül 10 dirhem, mastika ve akasya ve mersin ağacı yaprağı ve sümbül her birinden beş dirhem, yeşil/yaş ceviz ve safran ve sabır her birinden bir dirhem sinirli ot suyuyla karıştırınlar ve mide üzerine koysunlar. Eğer ağrı ciğere ulaşırsa Arapça "fuvve" denen kızılık ve Çin ravendinden onar dirhem, yıkanmış kil ve Hint kamışı her birinden beş dirhem alsınlar, dövsünler ve pişirsinler. Şerbeti iki dirhem sade sirkengubîn ile [versinler]. Beyaz sandal, kırmızı gül ve kuru menekşe her birinden beş dirhem, arpa unu üç dirhem, safran bir dirhem, yarım dirhem dang kafur alsınlar, gül suyu ve gül yağı ile karıştırınlar, ciğerin üzerine koysunlar ve bağlasınlar. Eğer cerahat az olursa kırmızı gül beş dirhem, mastika, sümbül ve tarçın her birinden iki dirhem, mersin ağacı yaprağı üç dirhem, ladin iki dirhem alsınlar, ladini şebboy yağında eritsinler ve ilaçları onunla karıştırıp sürsünler.

Kemik kırığı ve bir organın yerinden çıkmasına gelince, onun tedavisi tekrar yerine gelecek şekilde çekmek ve düzeltmektir. Fakat çekme ağrı ortaya çıkmaması için nazikçe yapılmalıdır. İncinmiş bir uzvu gül yağı ile yağlasınlar ve mersin ağacı yaprağını dövüp eleyip onun üzerine yaysınlar ve bağlasınlar. Üç gün açmasınlar. Isınması ve şişmemesi için kuru bezle bağlamalıdır. Maş unundan ve yaş mersin ağacı unundan yakı yapsınlar,

bezi onunla ıslatsınlar, soğutsunlar ve bağlasınlar, sıkı bağlamak gerekir. Bezi üç dört defadan fazla dolamamalıdır. Eğer hasar sinir üzerinde olmuşsa yakıya nergis yağı ve zambak yağını karıştırınlar ve dereotu yağını ısıtıp sürekli üzerine damlatsınlar. Papatya yağı ve sedef otu yağı ile yapıp kırık ilaçlarını bu şekilde yapsınlar. Mukl ve kabuksuz maş her birinden 10 dirhem, sabır ve mürrüsafi ve hatmi ve yarpuz ve akasya her birinden 5 dirhem, Ermeni kili 20 dirhem alsınlar, dövüp eleyip yumurta beyazı ile karıştırınlar ve kullansınlar. Eğer daha sıcak şeyler gerekirse mercanköşk ve koçboynuzu ve andız otu ve servi yaprağını o ilaçlarla karıştırınlar. Eğer bağlamaktan ağrı ortaya çıkarsa açsınlar, rahatlıtsınlar ve tekrar bağlasınlar.”⁴,pp:197-9

Ek-5. Seyyid İsmâ'îl Curcânî'nin *Huffey 'Alâ'î* adlı eserinin Mahmoud Najm Abadi ve Dr. Ali Akbar Velayati tarafından hazırlanmış olan matbu metni ile *Ayasofya 3695* nüshasındaki "Kemik kırılması, ezilmesi, sıkışması ve eklemlerin yerinden çıkması hakkındadır" başlıklı bölümünün Farsça metni ve Türkçe çevirisi.

«Makale پنجم/در علاج : شکستگی و کوفتگی و فشاردگی استخوان بیرون آمدن بندها از جای خویش»

هرگه که از این نوع آفتی رسد، در حال، فصد کنند، اگر مانعی نباشد، و اگر مانعی باشد، محجمه بر برابر آن موضع نهند و خون را به دیگر جانب کشد، و طبع را به حقه نرم کند یا به آب میوه ها، و مژودیطوس دهند، یا ریوندجینی اندر جلاب حل کنند، و غذا، کشکاب و اسفناخ و ماش مقشر، به روغن بادام. اما اگر الم به معده رسد، سکنگین ساده دهند با کهریا و بسد از هر یک، نیم مثقال، و بگیرند: سیب پاک کرده و به گلاب پخته پنجاه درم، گل سرخ ده درم، مصطکی و آقاقیا و برگ مورد و سنبل از هر یک پنج درم، کوزسروو زعفران و صبر از هر یکی یک درم، به آب لسان الحمل بسرشد و برنهند و ببندند. و اگر الم رسیده باشد، بگیرند: ریوندجینی ده درم، روناس ده درم، لک مغسول و طباشیر از هر یک پنج درم بکوبند و ببینند، شربت یک درم با سکنگین، و بگیرند: صندل سپید و گل سرخ و بنفشه خشک از هر یکی پنج درم، آرد جو سه درم، زعفران یک درم، کافور نیم درم، به گلاب و روغن گل بسرشد و بر جگر نهند. و اگر حرارت کمتر باشد، بگیرند: گل سرخ پنج درم، مصطکی و سنبل و دارجینی از هر یکی دو درم، برگ مورد سه درم، لادن دو درم، لادن به روغن خیری حل کنند یا به روغن یاسمن و دیگر داروها بدان بسرشد و بکار دارند، و ضمادی بکنند بدین صفت: اگر عضوی آزرده شده باشد بگیرند: حضض و مر و زعفران از هر یکی دو مثقال، گل ارمنی سه مثقال، ماش مقشر بیست مثقال، جمله را خرد بکوبند و ببینند. و از این جمله، ده مثقال بگیرند و با آب برگ سرو بسرشد و ضماد کنند و بر کوباره کهنه ببندند، تا خشک شود، نافع بود. و هواعلم*

شکستگی و از جای بیرون آمدن بندها

علاج آن

کشیدنست چندانکه بجای باز شود و راست کردن و بستن، لیکن کشیدن برفق باید، چنانکه دردی عظیم تولد نکند، و آزرده شدن عضوی را به روغن گل چرب کنند و برگ مورد کوفته و بیخته بروی کنند و ببندند و تا سه روز نگشایند. و اگر آسیب به "عصب" آمده باشد، ضمادی به روغن نرگس یا روغن یاسمن یا روغن سوسن بسرشد، ونخست به شراب تر کنند، پس به روغن سوسن بسرشد و روغن شبت گرم کرده و روغن بابونه و روغن سداب گرم کرده پیوسته بر می چکانند، و داروهای شکستگی از این نوع سازند.

صفت دارو

بگیرند: مغاث و ماش مقشر از هر یکی ده درم، صبر و مرو و خطمی سپید و آقاقیا از هر یکی پنج درم، گل ارمنی بیست درم، همه کوفته و بیخته، به سپیده خایه مرغ بسرشد و بکار دارند. و اگر چیزی گرم حاجت باشد، مرزنگوش و اکلیل الملک و راسن و برگ سرو زیادت کنند. و اگر از بستن دردی خیزد، بکشایند و آسایشی دهند و باز برفق ببندند. «6,pp:280-1;7,ff:183v-185v»

«Beşinci Makale: Kemik kırılması, ezilmesi, sıkışması ve eklemlerin yerinden çıkması tedavisi hakkındadır.»

Her ne zaman böyle bir afet meydana gelirse eğer mâni yoksa hemen kan aldırınlar, eğer mâni varsa hacamat kupasını tekabül eden yere koysunlar ve kanı diğer tarafa çeksınler ve tabiatı lavman ile veya meyve suyu ile yumuşatsınlar. Metrûditûs versinler veya Çin ravendini gül suyunda eritsinler [versinler]. Gıda [olarak] keşkâb, ıspanak ve kabuksuz maş fasulyesini badem yağı ile [versinler]. Eğer ağrı mideye ulaşırsa sade sirkengubin ile birlikte her birinden yarımşar miskal kehribar ve mercan versinler. Temizlenmiş elma alsınlar gülsuyunda pişirsınler 50 dirhem, kırmızı gül 10 dirhem, mastika ve akasya, mersin ağacı yaprağı ve sümbül her birinden beş dirhem, servi kozalağı, safran ve sabır her birinden bir dirhem, sinirli ot suyu ile karıştırsınlar ve midenin üzerine[†] koysunlar ve bağlasınlar. Eğer ağrı ciğere[‡] ulaşmış olursa Çin ravendi 10 dirhem, kızılıkök on dirhem, yıkanmış lak[§] ve Hint kamışı her birinden beş dirhem alsınlar, dövsünler ve pişirsınler, şerbeti bir dirhemdir sirkengubin ile [versinler]. Beyaz sandal, kırmızı gül, kuru menekşe her birinden beş dirhem, arpa unu üç dirhem, safran bir dirhem, kafur yarım dirhem alsınlar, gülsuyu ve gül yağı ile karıştırsınlar ve ciğerin üzerine koysunlar. Eğer hararet azalır, kırmızı gül beş dirhem, mastika, sümbül, tarçın her birinden iki dirhem,

* Altı çizili olan bu bölüm *Ayasofya 3695* nüshasında bulunmamaktadır.

† Matbu metinde "midenin üzerine" ibaresi yer almamakta, *Ayasofya 3695* nüshasında bulunmamaktadır.

‡ Matbu metinde "ciğere" ibaresi yer almamakta, *Ayasofya 3695* nüshasında bulunmamaktadır.

§ *Ayasofya 3695* nüshasında "yıkanmış lak yerine" "yıkanmış kil" ibaresi yer almamaktadır.

mersin ağacı yaprağı üç dirhem, ladin iki dirhem alsınlar, şebboy yağı ile veya yasemin yağı ile eritsinler ve ilaçları onunla karıştırınlar, kullansınlar/ve ciğerin üzerine koysunlar* Şu şekilde bir zımad yapsınlar, eğer bir uzuv incinmiş olursa; huzaz, mür ve safran her birinden iki miskal, Ermeni kili üç miskal, kabuksuz maş 20 miskal alsınlar, hepsini iyice dövsünler ve pişirsınlar. Bundan 10 miskal alsınlar ve servi yaprağı suyuyla karıştırınlar ve zımad yapsınlar ve üzerine kuru olması için eski yün parçası bağlasınlar, fayda verir. Allah bilir.[†]

Kırık ve eklemlerin yerinden çıkması

Tedavisi

Tekrar yerine gelecek şekilde çekmek, düzeltmek ve bağlamaktır fakat çok acı vermeyecek şekilde nazikçe çekmelidir. İncinmiş uzuvları gül yağı yağlasınlar ve mersin ağacı yaprağını dövüp eleyip onun üzerine sersinler ve bağlasınlar, üç gün boyunca açmasınlar. Eğer hasar sinirde meydana gelmişse zımadı nergis yağı veya yasemin yağı veya zambak yağı ile karıştırınlar. Önce şarapla ıslatsınlar sonra zambak yağıyla karıştırınlar. Isıtılmış dereotu yağını, papatya yağı ve sedef otu yağını sürekli üzerine damlatsınlar. Kırık ilaçlarını bu şekilde yapsınlar.

İlacın yapılışı

Megas, kabuksuz maş her birinden 10 dirhem, sabır, mür, beyaz hatmi, akasya her birinden beş dirhem, Ermeni kili 20 dirhem alsınlar, hepsini dövüp eleyip yumurta beyazıyla karıştırınlar ve kullansınlar. Eğer sıcak bir şeye hacet olursa mercanköşk, koç boynuzu, andız otu ve servi yaprağı eklesinler. Eğer bağlamaktan ağrı ortaya çıkarsa açsınlar, rahatlatsınlar ve tekrar nazikçe bağlasınlar.^{”6,pp:280-1;7,ff:183v-185v}

* *Ayasofya 3695* nüshasında “kullansınlar” kelimesi yerine “ve ciğerin üzerine koysunlar” ibaresi yer almaktadır.

† Altı çizili olan bu bölüm *Ayasofya 3695* nüshasında bulunmamaktadır.